

**ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ  
ԽՆԴՐԻ ԱՐԾԱՐԾՈՒՄԸ  
ՀԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ  
(մաս 1)**

***Վահե Սարգսյան՝***

*Բանալի բառեր՝* Վրաստան, Հայոց ցեղասպանության ճանաչում, Ջավախք, վրացալեզու մամուլ, հասարակական-քաղաքական միտք:

Վրաստանն աշխարհի այն պետություններից է, որը չի ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը: Չնայած երկու նորանկախ պետությունների՝ ՀՀ-ի և Վրաստանի հարևանական ջերմ կապերին և երկրների միջև խոր հակասությունների բացակայության մասին մշտական հայտարարություններին, այդուհանդերձ, Վրաստանը, սուրբ տալով հարևաններ Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ դեռ 1990-ական թթ. սկզբնավորված բազմոլորտ հարաբերությունների խորացմանը, ձգտում է Հայոց ցեղասպանության ճանաչման և դատապարտման հարցում մնալ չեզոք դիրքերում: Բացի նշյալ հարաբերություններից, Վրաստանի՝ նշյալ խնդրում ցուցաբերած պահվածքի վրա ազդում է նաև երկրի հարավում 1990-ական թթ. կեսերին ձևավորված Քվեմո Քարթլի նահանգում բնակվող ադրբեջանական հոծ համայնքի առկայությունը, որը, որպես կանոն, մեծապես կրում է ինչպես ադրբեջանական, այնպես էլ թուրքական քարոզչության ազդեցությունները:

***Վրաստանում Հայոց ցեղասպանության խնդրի արծարծման  
առաջին պայմանական փուլը***

Հայոց ցեղասպանության հարցի շոշափումը Վրաստանում կարելի է պայմանականորեն բաժանել որոշակի փուլերի: Առաջին փուլը երկրի անկախության առաջին տասնամյակի տարիներն էին, Վրաստանի պատմության

---

<sup>1</sup> ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի սփյուռքի և հայկական գաղթօջախների պատմության բաժնի գիտաշխատող, պ.գ.թ.:

ամենաքառտիկ շրջանը, երբ երկիրը տասնամյակի առաջին կեսում թաթախված էր մի կողմից՝ վրաց-օսական, իսկ դրա ավարտից հետո՝ վրաց-արխազական ազգամիջյան արյունալի պատերազմների<sup>1</sup>, մյուս կողմից՝ երկրի առաջին նախագահ Ջ.Գամսախուրդիայի կողմնակիցների և կառավարական ուժերի միջև երկարատև ու հյուժիչ քաղաքացիական կռիվների մեջ<sup>2</sup>: Առաջին տասնամյակի երկրորդ կեսին ևս, չնայած ազգամիջյան և քաղաքացիական լայնածավալ պատերազմների դադարելուն, Վրաստանում իշխում էր անօրինականությունը, ծաղկում էր կաշառակերությունը, երկրում վիստում էին քրեական տարրերը, շարունակվում էր տնտեսական և էներգետիկ ճգնաժամը: Այսպիսի իրավիճակ էր Վրաստանում անկախության առաջին տասնամյակում: Հայոց ցեղասպանության հարցի շոշափման տեսանկյունից նշյալ տասնամյակն առաջին փուլն էր, որը կարելի է անվանել *լռության շրջան*: Նշյալ ժամանակահատվածում Հայոց ցեղասպանության թեման չշոշափվեց ինչպես երկրի խորհրդարանում, այնպես էլ տարածաշրջանային-նահանգային կամ շրջանային մակարդակներում և պետական ու հասարակական այլևայլ օղակներում: Այս փուլում երկրում չբացվեց անգամ Հայոց ցեղասպանության գոհերի հիշատակը հավերժացնող ոչ մի հուշարձան: Փաստենք, որ անգամ խորհրդային տարիներին Վրացական ԽՍՀ հայաբնակ վայրերում՝ Ախալքալաքի և Բոգդանովկայի (1991թ.՝ Նինոծմինդա) շրջաններում բացվել է այդպիսի երեք հուշարձան: Դրանցից երկուսը՝ Ախալքալաքի շրջանում (ք. Ախալքալաք, խաչքար, 1989թ., հեղ.՝ Գ.Մարտիրոսյան, գ. Բարալեթ, խաչքար-հուշարձան, 1988թ., հեղ.՝ Գ.Մարտիրոսյան), մեկը՝ Բոգդանովկայում (ք. Բոգդանովկա (Նինոծմինդա), խաչքար, 1975թ., հեղ.՝ Կ.Ղարսյան): Հիշատակի հուշարձանների սույն շարքը համալրվեց 1991թ. ամռանը (Վարդավառի տոնակատարության օրը) Ախալքալաքի շրջանի Ալաստան գյուղում բացված ևս մեկ հուշակոթողով (հեղ.՝ Հ.Մազմանյան)<sup>3</sup>:

Այս ամենով հանդերձ, Վրաստանի հայության շրջանում և հատկապես հայաբնակ Ջավախքում այս ընթացքում տեղի էին ունենում Հայոց ցեղասպանությանը նվիրված հիշատակի բազմաթիվ միջոցառումներ: Այդպիսիք նախաձեռնվում էին ինչպես մտավորականության և մանկավարժների, այն-

<sup>1</sup> Конфликты в Абхазии и Южной Осетии: документы 1989-2006гг., составление и комментарии М.А. Волхонский, В.А. Захаров, Н.Ю. Силаев, М., 2008.

<sup>2</sup> Грузия: проблемы и перспективы развития, под редакцией Е.М. Кожокина, М., 2002.

<sup>3</sup> Ալաստան գյուղում գտնվող նշյալ հուշակոթողի մասին տեղեկությունը մեզ է փոխանցել արմատներով ալաստանցի, «Նորավանք» ԳԿՀ Հայագիտական կենտրոնի ղեկավար Արեստակես Սիմավորյանը: Հավելենք նաև, որ հուշակոթողը չի հիշատակվում Հայոց ցեղասպանության գոհերի հիշատակին նվիրված կոթողներն ամբողջացնող «Ցավի, հիշողության և պայքարի կոթողներ (Ե., 2010)» պատկերագրքում:

պես էլ նորաստեղծ հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների կողմից: Այսպես, Ջավախքում հիմնադրված «Ջավախք» ժողովրդական շարժում» կազմակերպության մշակույթի պահպանման, ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի հանձնաժողովի կազմած 1990թ. աշխատանքային պլանից տեղեկանում ենք, որ կազմակերպությունը ծրագրել էր «...*շրջանի մշակույթի տանը (մարտի 23-ին) անցկացնել գորավար Անդրանիկի ծննդյան 125-ամյակին նվիրված երեկո: Ախալքալաքի եկեղեցու հրապարակում անցկացնել սգո միտինգ՝ նվիրված հայ ժողովրդի Մեծ եղեռնի 75-ամյակին, բարեկարգել եկեղեցու բակը, պատվանդանին դնել հայկական խաչքարը*»<sup>1</sup>:

### **Վրաստանում Հայոց ցեղասպանության խնդրի արձարձման երկրորդ պայմանական փուլը**

Վրաստանի անկախության նորօրյա շրջանի պատմության մեջ Հայոց ցեղասպանության թեմայի արձարձման երկրորդ պայմանական փուլն սկսվում է 2000թ., երբ Ջավախքում մեկը մյուսի հետևից սկսեցին տեղադրվել հիշատակի կոթողներ, տեղի ունեցան բուռն քննարկումներ՝ ինչպես հասարակական-քաղաքական շրջանակներում, այնպես էլ երկրի խորհրդարանում: Անդրադառնալով հիշատակի հուշարձաններին՝ փաստենք, որ 21-րդ դարի առաջին տասնամյակում լրջորեն խախտվեց նախորդ տասնամյակի լռությունը, և այդ փուլում ջավախահայության ջանքերով երկրամասի տարբեր վայրերում տեղադրվեցին Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակը հավերժացնող կոթողներ: Այսպես՝ գ. Տուրցխ, խաչքար-հուշարձան, 2000թ., հեղ.՝ Լ.Գրիգորյան, գ. Տուրցխ, խաչքար, 2002թ., հեղ.՝ Հ.Ավետիսյան, ք. Ախալցխա, խաչքար, 2003թ., հեղ.՝ Ա.Աբրահամյան, գ. Փոքր Արագյալ, խաչքար, 2009թ., հեղ.՝ Ս.Շիրինյան, ք. Ախալքալաք, խաչքար, 2010թ., հեղ.՝ Դ.Հարությունյան<sup>2</sup>: Հավելենք, որ Վրաստանի իշխանությունները խոչընդոտեցին Ախալցխա քաղաքի Մարդա թաղամասի բարձրադիր վայրում խաչքարի տեղադրման գործընթացին: Ջավախահայ ակտիվիստների կողմից տեղադրված խաչքարն անգամ գիշերով հանվեց պատվանդանից, և փորձ արվեց այն հեռացնել նշված վայրից, սակայն տեղի հայության կոշտ դիմադրության պայմաններում խաչքարը մի քանի օր անց վերստին կանգնեցվեց պատվանդանին:

<sup>1</sup> Մարգարյան Վ., Սամցխե-Ջավախք-Թոեղըր հայ-վրացական հարաբերությունների հոլովույթում (1980-ական թթ. վերջ – 1990-ական թթ.), Երևան, 2006, էջ 65:

<sup>2</sup> Ցավի, հիշողության և պայքարի կոթողներ (Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին նվիրված կոթողներ), Ե., 2010, էջ 131-134: Վրաստանի հայաշատ մի շարք վայրերում և հատկապես Ջավախքում Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին նվիրված հուշակոթողների տեղադրման գործընթացն ինտենսիվ շարունակվում է նաև մեր օրերում:

Հիշատակի հուշարձանների տեղադրմանը զուգահեռ, Վրաստանի հայության շրջանակներում առավել բուռն դարձան քննարկումները Հայոց ցեղասպանության հարցի վերաբերյալ: Այդ ընթացքում Ջավախքում հիմնադրված բազմաթիվ հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների և միությունների կողմից հաճախակի դարձան Վրաստանի իշխանություններին ուղղված դիմումներն ու կոչերը, որոնցում պահանջվում էր ճանաչել և դատապարտել Հայոց ցեղասպանությունը: 2003թ. ապրիլի 24-ի նախօրեին տարածվեց Վրաստանի խորհրդարանին ուղղված դիմում-կոչը, որի տակ ստորագրել էին «Վիրք» կուսակցությունը, Ախալքալաքի «Ա-Ինֆո» և «Ակունք» միությունները, Նինոծմինդայի «Լեռնաշխարհ» միությունը, Ջավախքի Երիտասարդական մարզամշակութային միությունը, Ախալցխայի Հայկական ազգային հասարակական միությունը, Ախալցխայի Շ.Ազնավուրի անվան մշակութային, բարեգործական և տնտեսական վերածննդի միությունը, Հայ մարմնակրթական ընդհանուր միության Ջավախքի մասնաճյուղը: Վերջիններս կոչ էին անում «...Վրաստանի խորհրդարանին ճանաչել և դատապարտել մարդկության դեմ ուղղված մեծագույն հանցագործություններից մեկը»<sup>1</sup>: Նույն տարում Ջավախքի բոլոր շրջաններից շուրջ մի քանի տասնյակ հասարակական կազմակերպությունների և միությունների միավորմամբ ստեղծվեց Սամցխե Ջավախքի և Քվեմո Քարթլիի հայկական հասարակական կազմակերպությունների խորհուրդը<sup>2</sup>, որն այդ և հետագա տարիներին մեծ դերակատարում ունեցավ ինչպես վիրահայության խնդիրների հանրայնացման, այնպես էլ Հայոց ցեղասպանության ճանաչման խնդիրը Վրաստանի պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում շոշափելու գործընթացներում:

2000-ական թթ. սկզբներից Վրաստանի հայության շրջանում Հայոց ցեղասպանության ճանաչման և դատապարտման հարցի ակտիվ քննարկումներին վրացական կողմի արձագանքներին մամուլի և հասարակական մտքի մասով առավել մանրակրկիտ կանդրադառնանք ստորև, իսկ պետական և հասարակական օղակների մասով այդպիսիք խիստ աղքատիկ էին կամ, կարելի է ասել, իսպառ բացակայում էին: Մեր ձեռքի տակ է «Վրաստանի ռեալիտետների միություն» քաղաքական միավորման պաշտոնական գորակցության դիմումն՝ ուղղված հայ ժողովրդին, ստորագրված Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օրվա՝ ապրիլի 24-ի նախօրյակին (2002թ.): Վրաստանի ոչ հայկական միջավայրում Հայոց ցեղասպանության պաշտոնական ճանաչման և ինչ-որ իմաստով դատապարտման մասին իր

<sup>1</sup> Տե՛ս դիմում-կոչի բովանդակությունը, անձնական արխիվ:

<sup>2</sup> Հիմնադրման մասին տե՛ս Վ.Սարգսյան Վ., նշվ. աշխ., հավելված 3, էջ 330:

բնույթով եզակի այդ փաստաթղթում նշված էր հետևյալը. «Մեր հայ եղբայրներ և քույրեր: Ողջունում ենք ձեզ Վրաստանի ռեալիստների միության անունից և թույլ տվեք արտահայտելու մեր խորին ցավակցությունը ապրիլի 24-ի կապակցությամբ, որը, որպես Թուրքիայի կողմից հայերի ցեղասպանության օր, ողբերգական է ոչ միայն հայ ազգի, այլև քաղաքակիրթ բոլոր մարդկանց համար: Վրաստանի ռեալիստների միությունը պաշտոնապես պաշտպանում է ձեզ և խնդրում փոխանցել բոլորին, որ մենք կանգնած ենք ձեր կողքին»<sup>1</sup>:

Նորանկախ Վրաստանի պատմության մեջ առաջին անգամ երկրի խորհրդարանում Հայոց ցեղասպանության մասին խոսվեց 2002թ. ապրիլի 24-ին, երբ Ախալքալաքի շրջանից ընտրված պատգամավոր Հ.Մովսիսյանը, նույն օրը ելույթ ունենալով խորհրդարանում, խնդրեց ներկաներին մեկ րոպե լռությամբ հարգել Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակը<sup>2</sup>: Ի պատասխան հայ խորհրդարանականի կոչի, ազգությամբ ադրբեջանցի խորհրդարանականները հարձակվեցին Հ.Մովսիսյանի վրա՝ վիրավորելով նրան ոչ պատվաբեր խոսքերով և հանդես գալով ողջ հայությանն ուղղված սպառնալիքներով: Միջամտելով սադրանքին և փորձելով հանդարտեցնել բորբոքված խորհրդարանականներին՝ խոսնակ Ն.Բուրջանաձեն փորձեց վերաձևակերպել Հ.Մովսիսյանի հայտարարությունը՝ առաջարկելով, որ ոչ միայն հարգեն Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակը, այլև նրանց, ովքեր նահատակվել են վերջին հարյուր տարվա ընթացքում տեղի ունեցած միջէթնիկական հակամարտությունների ժամանակ՝ հայեր, վրացիներ, ադրբեջանցիներ, աբխազներ, օսեր: «Մյս օրը ողբերգական է հայ ժողովրդի համար: Դժբախտաբար, այդ փաստից հետո էլ աշխարհում նմանատիպ իրողություններ են տեղի ունեցել, որոնց արդյունքում կյանքից զրկվել են խաղաղ բնակիչները»,- իր խոսքում նշել է Ն.Բուրջանաձեն<sup>3</sup>՝ այդպիսով առաջարկելով մեկ րոպե լռությամբ հարգել թվարկված ժողովուրդների անմեղ զոհերի հիշատակը: Վրաստանի ադրբեջանցի խորհրդարանականները, չբավարարվելով այդքանով, նույն օրը հրավիրեցին մամուլի ասուլիս՝

<sup>1</sup> Տե՛ս «Վրաստանի ռեալիստների միություն» քաղաքական միավորման պաշտոնական գրականության դիմում, N 100/06, ք. Թբիլիսի, 23 ապրիլի, 2002թ., անձնական արխիվ: Դիմումի տեքստը նույնությամբ արտատպվել է Ջավախքում լույս տեսնող «Ակունք» թերթում, տե՛ս «Ակունք», թիվ 3 (11), 1-15 մայիսի, 2002:

<sup>2</sup> Турецко-азербайджанский капитал делает Тбилиси безразличным к теме геноцида армян - армянский эксперт, 15.04.2011, www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/1395492.html.

<sup>3</sup> Վրացաբնակ ադրբեջանցիների առաջնորդներն աշխատում են Անկարայի համար, 28 ապրիլի, 2003, <http://www.panarmenian.net/arm/details/41977/>. Չնայած լրատվությունը նշված է 2003 թվականով, այդուհանդերձ, մեզ հետ զրույցում Հ.Մովսիսյանը պնդեց, որ իրադարձությունը տեղի է ունեցել 2002թ.:

Ն.Բուրջանաձեին և Վրաստանի իշխանություններին մեղադրելով հայամետության մեջ. *«Կովկասում տեղի ունեցած հակամարտությունների զոհերի հիշատակի հարգումը հայերի ցեղասպանության օրը՝ սպացուցում է, որ վրացական խորհրդարանը դե-ֆակտո ընդունում է Հայոց ցեղասպանությունը»*,<sup>1</sup> նշել են նրանք՝ ավելացնելով, որ իբր թե Ն.Բուրջանաձեն հայ պատգամավորների հետ միասին նախապես պլանավորել էր նիստի ընթացքը. *«...ոչ միայն հայերի, այլև Կովկասում զոհվածների հիշատակը հարգելու նրա առաջարկը նախապես մտածված էր»*,<sup>2</sup> եզրակացրել են ադրբեջանցի խորհրդարանականները<sup>1</sup>: Հետաքրքրական մեկ փաստ ևս. Ն.Բուրջանաձեին և իր թիմակիցներին սփյուռքի հայկական քարոզչության և ռուսամետ ուժերի աջակցությամբ հայամետ քաղաքականություն վարելու մեջ մեղադրող ադրբեջանցի խորհրդարանականները նիստի ընդմիջմանը հրավիրվել են Վրաստանում Թուրքիայի դեսպանատուն, որտեղ թուրք դիվանագետները պատգամավորներին շնորհակալություն են հայտնել ակտիվ գործունեության համար: Ի դեպ, մինչ ադրբեջանցիները բանակցություններ էին վարում թուրք դեսպանի հետ, Ն.Բուրջանաձեն սպասում էր նրանց իր աշխատասենյակում, որտեղ նրանք այդպես էլ չեկան<sup>2</sup>:

Հետագա տարիներին ևս, թեև ոչ հաճախակի, Վրաստանի խորհրդարանի որոշ հայազգի պատգամավորներ առաջարկել են հարգել Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակը, սակայն այդ առաջարկները կրել են ավելի շատ դեկլարատիվ բնույթ և փաստի ճանաչման ու դատապարտման գործում չեն ունեցել էական ազդեցություն: Ցանկալի արդյունքի չեն հանգեցրել նաև Սամցխե Ջավախքի և Քվեմո Քարթլիի հայկական հասարակական կազմակերպությունների խորհրդի և վիրահայ այլ կազմակերպությունների՝ Վրաստանի խորհրդարանին ու իշխանություններին ուղղված դիմումներն ու կոչերը: Հայոց ցեղասպանության հարցը Ջավախքի տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ Շրջանային ժողովների (Սակրեբուլո) մակարդակով ճանաչման և դատապարտման ուղղությամբ ևս չկան էական տեղաշարժեր:

### ***Վրացական վրացալեզու մամուլի անդրադարձը Հայոց ցեղասպանության խնդրին***

Վրաստանում Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցի արժարժման խնդրին, որպես կանոն, անդրադարձել է նաև վրացական վրացալեզու մա-

<sup>1</sup>Նույն տեղում:

<sup>2</sup>Նույն տեղում:

մուլը: Անդրադառնալով մեր կողմից քննվող ժամանակահատվածին (21-րդ դարի 1-ին տասնամյակ)՝ մամուլում արձարձված նյութերը ստորև ներկայացնում ենք ըստ պարբերականների հրատարակությունների ժամանակագրության: Եվ այսպես, անդրադառնալով 2000թ. ապրիլի 9-ին տեղի ունենալիք նախագահական ընտրությունների քարոզարշավի շրջանակներում Ջ.Պատիաշվիլու, այնուհետև՝ Է.Շևարդնաձեի Ախալքալաք այցերին՝ «Ռեզոնանսի» թերթը հայտնում է, որ շուրջ 200 ախալքալաքցի Է.Շևարդնաձեից պահանջել է Ջավախքին շնորհել ինքնավարություն և ճանաչել 1915թ. Հայոց ցեղասպանությունը<sup>1</sup>: Նշյալ ծավալուն հրապարակման մեջ հողվածագիրն ախալքալաքցիների հիշյալ հանրահավաքի նախաձեռնող է համարում «Վիրք» չգրանցված կուսակցությանը՝ ավելացնելով, որ «Վիրք» կուսակցությունը ներկա պահին մասնակցում է տարածաշրջանի բարդ խաղերին (հավանական է, որ ղեկավարվում է Մոսկվայից), պարզվեց նաև, որ այդ խաղերին մասնակցում են ոչ միայն «Վիրքը» և տարածաշրջանում գործող անջատողական նման խմբավորումները, այլև Թիֆլիսի, Երևանի ու Մոսկվայի քաղաքական առանձին ուժերը<sup>2</sup>: Հողվածագիրը հանրահավաքը կապում է ոչ միայն վերոբերյալ երկու հարցերի, այլև Ջավախքի սոցիալական ծանր վիճակի, Ախալքալաքից ռուսական ռազմակայանի դուրսբերմամբ սոցիալական խնդիրների խորացման հետ: Ախալքալաքում Է.Շևարդնաձեից պահանջել են նաև ժամանակին վճարել թոշակներն ու աշխատավարձերը: Այդուհանդերձ, թերթի հիմնական շեշտադրումը դարձյալ կապվում է «Վիրք» կուսակցության գործունեության հետ, վերջինիս հետ են կապվում ջավախահայության շրջանում ձևավորված մի շարք պահանջների, ռուսական ռազմաբազայի դուրսբերման դեմ իրականացվող քայլերի և դրանով պայմանավորված՝ ազգաբնակչության շրջանում ռուսամետ տրամադրությունների առաջացումն ու ձևավորումը: Հեղինակը, խառնելով ժամանակագրությունը, «Վիրքի» հետ է կապում անգամ Ախալքալաքի մերձակայքում տեղի ունեցած հայտնի դեպքը, երբ ջավախահայ ակտիվիստները դեմ դուրս եկան վրացական մի գորամիավորման ժամանմանն Ախալքալաք և Աբուլ լեռան վրա գորավարժության անցկացմանը. «...այդպիսի տրամադրություններ տեղի ազգաբնակչության շրջանում հրահրում են «Վիրքի» և նման կազմակերպությունների ակտիվիստները: Պատահական չէր, որ հենց նման ուժերի պահանջով է առաջ քաշվում 1915թ. Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցը<sup>3</sup>: Իրականում «Վիրք» կուսակցության

<sup>1</sup> «Դյուբնո» («Ռեզոնանսի»), N 92, 2000.

<sup>2</sup> Նույն տեղում:

<sup>3</sup> Նույն տեղում:

հասցեին հնչած մեղադրանքները և, հեղինակի տեսանկյունից՝ Վրաստանի շահերից չբխող մի շարք գործողությունների վերագրումը քաղաքական այդ միավորմանը, չափազանցված են հողվածուս։ «Վիրքն», օրինակ, չէր կարող մասնակից լինել 1998թ. օգոստոսի 12-ին տեղի ունեցած իրադարձությանը՝ կապված Աբուլ լեռան լանջերին ռուսական 62-րդ ռազմաբազայի գործի հետ համատեղ գորավարժանք իրականացնելու նպատակով Ախալքալաք ժամանող վրացական զորամիավորման երթի կանգնեցման և հետվերադարձի հետ, քանի որ կուսակցությունը հիմնադրվել է 1999թ.։ Հավելենք, որ արդարացված չեն նաև «Վիրքն» իրավաբանորեն չգրանցելու մասին Վրաստանի արդարադատական մարմինների՝ հասարակության շրջանում կուսակցության անվանման անհասկանալի լինելու և կուսակցության տեղական (ռեզիդնալ) բնույթի հետ կապված պատճառաբանությունները։ Կուսակցությունն իրականում համավրաստանյան բնույթի է և ստեղծվել է «Քաղաքական կազմավորումների մասին» երկրի օրենքի պահանջներին համապատասխան<sup>1</sup>։

Անդրադառնալով 2000թ. նոյեմբերի 7-ին Ֆրանսիայի Հանրապետության Սենատի կողմից 1915թ. Հայոց ցեղասպանությունը հրապարակավ ճանաչելու մասին օրինագծի ընդունմանը<sup>2</sup>՝ «Դռոնի» («Ժամանակներ») թերթը «Հայերի աննախադեպ հաջողությունը» վերտառությամբ իր անդրադարձում փաստում է, որ հայությունն այդ պատմական փաստին տալիս է մեծ նշանակություն, այդուհանդերձ, 1915թ. Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հայության ջանքերն իզուր են անցել։ «*Իսկ վերջերս, քաղաքական անկայուն» Ֆրանսիան, ինչպես երևում է, խմեց Դիլիջանի ջուրը*»<sup>3</sup>։ Թերթը դրանով ակնարկում էր Ֆրանսիայի այդ որոշման վրա հայության քարոզչության մեծ ազդեցության մասին։ Շարունակելով արծարծել 2000թ. նոյեմ-

<sup>1</sup> Կուսակցության՝ Վրաստանի սովյալ շրջանի օրենսդրությանը համահունչ կազմված կանոնագրում նշված է նաև, որ «կուսակցության անդամ կարող է դառնալ ընտրելու իրավունք ունեցող Վրաստանի յուրաքանչյուր քաղաքացի՝ անկախ ազգային պատկանելությունից», տե՛ս Устав Всегрузинской народной партии "ВНПК" (проект), անձնական արխիվ։ «Վիրք» կուսակցության համանախագահ Դ.Ռոստայանի՝ Ջավախքի խնդիրների և կուսակցության իրավաբանական գրանցման մասին հնչեցրած տեսակետները և այդ առթիվ Վրաստանի արդարադատության և անվտանգության նախարարությունների ներկայացուցիչների մեկնաբանությունները տե՛ս "ՁԵՅՅՐՕ ՅՕՆԵՄՕ" («Մթավառի գագեթի». «Գլխավոր թերթ», N 124, 2003։

<sup>2</sup> Հայոց ցեղասպանությունը պաշտոնապես ճանաչվել է Ֆրանսիայի Հանրապետության Ազգային ժողովի կողմից 1998թ. մայիսի 29-ին, Սենատի կողմից՝ 2000թ. նոյեմբերի 7-ին։ 2001թ. ՖՀ նախագահ Ժ.Շիրակը և վարչապետ Լ.ժոսպենը ստորագրեցին Օրենք Հայոց ցեղասպանության ճանաչման մասին, տե՛ս Հայոց ցեղասպանություն, աշխարհի պետությունները, ազգային խորհրդարանները և միջազգային կազմակերպությունները դատապարտում են և ճանաչում (կոնքրետի ժողովածու), կազմ.՝ Լ.Բարսեղյան, Ե., 2005, էջ 431-530, 613։

<sup>3</sup> "ՁԵՅՅՐՕ" («Դռոնի». «Ժամանակներ»), N 133, 2000.



բերի 7-ին Ֆրանսիայի Սենատի կողմից Հայոց ցեղասպանության պաշտոնական ճանաչման թեման՝ վրացական «Ասավալ-դասավալի» թերթը «Հայոց ցեղասպանությունը» և Թուրքիայի նոր հիմնախնդիրները» խորագրով 2001թ. փետրվարին հրապարակեց Վրաստանում Թուրքիայի դեսպանատան ռազմական կցորդ, շտաբի գնդապետ Վ.Իլդիզի ծավալուն հարցազրույցը<sup>1</sup>: Դեսպանատան ռազմական կցորդը, բնականաբար, Հայոց ցեղասպանության հարցում հանդես գալով ժխտողական կեցվածքով, կրկին հանդես է գալիս թուրքական նույն չարչրկված թեզերով, ըստ որոնց՝ նման հարցերը պետք է քննարկվեն ոչ թե խորհրդարաններում, այլ պատմաբանների շրջանակներում: Հայոց ցեղասպանության փաստը ժխտելով՝ թուրք պաշտոնյան նշում է, որ Առաջին աշխարհամարտի ընթացքում իբր Ռուսաստանի հրահրումով և հայությանը Թուրքիայի քայքայման գործում որպես կույր գործիք օգտագործելու պատճառով երկրում տեղի ունեցան ողբերգություններ, որոնց հետևանքով զոհվեցին մոտ 300 հազ. հայեր և դրանից ոչ պակաս թուրքեր<sup>2</sup>: Փաստերի խեղաթյուրման այս թռուրտները թուրքական դեսպանատան պաշտոնյան կշտամբանքներ, մեղադրանքներ և սպառնալիքներ է հնչեցնում նաև Ֆրանսիայի հասցեին: Գրեթե նման ենթատեքստեր պարունակող հարցադրումներով, սակայն մի փոքր ավելի դիվանագիտական ոճով հանդես եկավ այս անգամ արդեն Վրաստանում Թուրքիայի դեսպան Բ.Գյուրսելին, որն «Ախալի ազրովներա» վրաց-թուրքական շաբաթաթերթում 2002թ. հանդես եկավ ծավալուն հարցազրույցով: Ի դեպ, թերթը հիմնադրվել էր այդ շրջանում, իսկ հարցազրույցը տպագրվեց հենց ապրիլի 18-24-ի համարում՝ դրանով փորձելով հակազդել Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օրն աշխարհում, այդ թվում Վրաստանում իրականացվող միջոցառումներին: Ճիշտ է, թերթում թղթակցի (որն, ի դեպ, նույնպես ազգությամբ թուրք էր) կամ դեսպանի կողմից ուղղակի չի արձարծվում Հայոց ցեղասպանության թեման, այդուհանդերձ, հարցազրույցը մեծ մասով վերաբերում է հայկական սփյուռքի կողմից իրականացվող քարոզչությանը, Հայաստանի արտաքին քաղաքականությանը, Արցախի խնդրին և ՀՀ-ԹՀ հարաբերություններին: Այսպես, խոսելով վրաց-թուրքական ջերմ կապերի, Թուրքիայի կողմից Վրաստանին բոլոր տեսակի և բնույթի հարցերում անշահախնդիր օժանդակելու մասին՝ դեսպանն անցնում է այդ ամենին, իր բնորոշմամբ, խոչընդոտող հանգամանքներին, որոնց թվում և հայկական խնդրին: *«Եթե վերցնենք Հայաստանը, այն այսօր*

<sup>1</sup> "საგაგლო-დასავალო" («Ասավալ-դասավալի». թարգմ.՝ «Ոչ ոք չգիտի՝ որտեղ է նա, ինչ է պատահել նրան»), N 6, 2001:

<sup>2</sup>Նույն տեղում:

ել դեմ է դուրս գալիս Թուրքիայի քաղաքականությանը: Թուրքիայի հետ հարաբերությունները բարելավելու համար Հայաստանը պետք է դադարեցնի նման քաղաքականությունը, Հայաստանը պետք է նաև ազատի Ադրբեջանից զավթած հողերը: Կարճ ասած, Ղարաբաղի հիմնախնդիրը պետք է կարգավորվի: Եթե հայերն ընդունեն այս վերջնագիրը, ապա այդ դեպքում կհաստատվեն թուրք-հայկական հարաբերությունները: Հայաստանը պետք է հոգա տարածաշրջանի խաղաղության համար, և միայն դրանից հետո պետք է խոսել մեր և նրանց միջև հարաբերությունների հաստատման մասին: Մենք ոչ մի երկրի կամ ազգի դեմ դուրս չենք գալիս, բայց Հայաստանն իր համայնքների շնորհիվ ստեղծել է բազմաթիվ նեգատիվ ուժեր, որոնք հակադրվում են Թուրքիայի քաղաքականությանը (ընդգծումը մերն է-Վ.Ս.): Կարող եմ ասել, որ եթե Հայաստանը հրաժարվի իր նեգատիվ գաղափարներից, ապա միայն այդ դեպքում կհաստատենք հարաբերություններ. Թուրքիան միայն բարիք կրերի Հայաստանին», - նշել է Վրաստանում Թուրքիայի դեսպանը<sup>1</sup>:

Հայ-վրացական պատմական հնօրյա և նորօրյա խնդիրներին է նվիրված «Դիլիս գազեթի» թերթի հրապարակումներից մեկը: Հոդվածագիրը, խառնիճաղանջ ներկայացնելով պատմական հարցերի մի ողջ շարան, դարձյալ առաջ է քաշում հայերի կողմից պատմության ընթացքում վրացական հողերի յուրացման թեզը: Անդրադառնալով մերօրյա հարցերին՝ թերթը մեղադրանքներ է հնչեցնում հայ քաղաքագետ Ալ. Քանանյանին, ով, հոդվածագրի ենթադրամբ, փորձում է հավակնություններ ներկայացնել հայաբնակ Ջավախքի նկատմամբ: Թերթը նշյալ հրապարակման մեջ Հայոց ցեղասպանության հարցին անդրադառնում է արցախյան խնդրի համատեքստում. «Իսկ Ղարա-բաղը<sup>2</sup> որտեղի՞ց է նրանց (հայերի- Վ.Ս.) հողը... ռուսների հետ պայմանագիր կնքելով զավթեցին, հակառակ դեպքում ադրբեջանցիներն ու թուրքերը կհիշեցնեին 1915թ. ցեղասպանությունը...»<sup>3</sup>: Հոդվածագիրը սուր քննադատության է արժանացնում նաև «Գյուրջիստան» թերթի աշխատակից, ազգությամբ ադրբեջանցի Շ.Մամեդլիի կողմից 1991թ. հրատարակված գիրքը՝ «Մասնատված Բորչալուն» վերնագրով: Գրքում հեղինակն այն տեսակետն է հայտնում, որ Վրաստանի ներկայիս Քվեմո Քարթլի նահանգի բոլոր 4 շրջանները՝ Դմանիսը, Բոլնիսը, Մառնեուլը և

<sup>1</sup> "ახალი აზროვნება" («Ախալի ազոովներա». «Նոր մտածողություն»), N 9, 2002:

<sup>2</sup> Հեղինակը գծիկով է գործածել «Ղարաբաղ» անվանումը՝ «յճճ-ձձ»՝ հավանաբար փորձելով ընդգծել վերջինիս թուրքահունչ ձևը և ընթերցողի մոտ առավել տպավորիչ դարձնել Արցախի ադրբեջանապատկան լինելու մասին սեփական համոզումը:

<sup>3</sup> "დოღოს ვახეთი" («Դիլիս գազեթի». «Առավոտյան թերթ»), N 34, 2003:

Գարդաբանը, իսկ է Վրաստանը, «... իսկ Գոգարեթը՝ Հայաստանը (այդ «հայրենասերը» չգիտի էլ, որ ամբողջ Քվեմո Բարթիին կոչվում է Գոգարեթի-Գուջարեթի): Եթե լացելու չլինի, ապա ծիծաղելի է. ում հողի վրա են ապրում և ինչեր են գտնանցում...», - նշում է վրացական թերթի հոդվածագիրը<sup>1</sup>:

Վրաստանի վրացալեզու մեկ այլ թերթ՝ «Ախալի էռան» («Նոր դարաշրջան»), մանրամասնորեն մեկնաբանելով ռուսական «Ռեզնում» լրատվական գործակալությանը «Վիրք» կուսակցության համանախագահ Դ.Ռստալյանի ծավալուն հարցազրույցը և բազմաթիվ սուր մեղադրանքներ հնչեցնելով ջավախաբնակ քաղաքական գործչի հասցեին, ներկայացնում է 1915թ. Հայոց ցեղասպանության պատճառների մասին իր տեսակետը. «1915թ. Դ.Ռստալյանի նման հայ արկածախնդիրները Եվրոպայում տպեցին այսպես կոչված «Մեծ Հայաստանի» քարտեզը: Այդ «քարտեզի» համաձայն՝ Անդրկովկասի ողջ տարածքի 80%-ը Հայաստան էր հայտարարված, Վրաստանից ու Ադրբեջանից ոչինչ չէր թողնված: «Քարտեզը» հայ երիտասարդության մեջ մեծ ճանաչողություն ուներ, խրախուսվում էր դաշնակների կողմից ևս: Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, 1915թ. Թուրքիայում ապրող հայերը պայքար սկսեցին Օսմանյան կայսրության դեմ, ինչը փոքրաթիվ ազգի համար ոչնչացմամբ ավարտվեց: Շնչահեղձ լինող Օսմանյան կայսրությունը, որ դեկավարում էր զինվորական եռապետությունը, չնայած ծանր իրավիճակին, այնուամենայնիվ, բավարար ուժ գտավ իր մեջ հայերին օրինակելի պատիժ հասցնելու համար»<sup>2</sup>, - նշում է թերթը և ապա անցնում ցեղասպանության սարսափների նկարագրմանը: «Եվ իրոք, սարսափելի բան տեղի ունեցավ. Էնվեր փաշայի անմիջական հրամանով, 1915թ. գարնանը, 24 ժամվա ընթացքում, Թուրքիայում ապրող էթնիկ հայերին հավաքագրեցին որպես պահեստայիններ և «Մեծ Հայաստանի» վերականգնման մասին երազողների հետ ասկյարները մեկ-մեկ հաշվեհարդար տեսան: Անատոլիայի անապատը լցվեց հայերի դիակներով, անմեղ մարդիկ ծարավից ոչնչանում էին... Կախաղաններ էին քշում կանանց, երեխաներին, ծերերին: Այդպես իրագործվեց հայ ազգի ցեղասպանությունը, և այդ ամենը դաշնակցականների այն ահաբեկչական կազմակերպության պատճառով, որին պատմությունը չի մոռացել, բայց ոչ էլ սերտվեցին պատմության դասերը», - եզրակացնում է թերթի հրապարակագիրը<sup>3</sup>:

Հունվար, 2018թ.

<sup>1</sup>Նույն տեղում:

<sup>2</sup>«Տեճո ցճ» («Ախալի էռան». «Նոր դարաշրջան»), N 41, 2003:

<sup>3</sup>Նույն տեղում:

## ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻ ԱՐԾԱՐԾՈՒՄԸ ՀԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ (մաս 1)

### *Վահե Սարգսյան*

#### Ամփոփագիր

Վրաստանն աշխարհի այն պետություններից է, որը չի ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը: Հետխորհրդային Վրաստանի պատմության մեջ առանձնացվում է Հայոց ցեղասպանության ճանաչման խնդրի արժարժման երկու պայմանական փուլ: Առաջին փուլը երկրի անկախության առաջին տասնամյակի շրջանն էր, որի ընթացքում վրաց հասարակական-քաղաքական և պետական օղակներում այդպես էլ քննարկման չարժանացավ Հայոց ցեղասպանության ճանաչման և դատապարտման հարցը: Երկրորդ պայմանական փուլը սկսվում է 2000 թվականից, երբ Վրաստանի հայաշատ վայրերում բացվեցին հիշատակի կոթողներ, իսկ 2002թ. ապրիլի 24-ին Վրաստանի խորհրդարանում հայազգի պատգամավոր Հ.Մովսիսյանը գործնականում առաջին անգամ խոսեց Հայոց ցեղասպանության մասին և առաջարկեց խորհրդարանականներին մեկ րոպե լռությամբ հարգել անմեղ զոհերի հիշատակը: Այս ամենով հանդերձ՝ ինչպես ջավախահայությունը, այնպես էլ Թիֆլիսում և Վրաստանի այլ հայաշատ վայրերում ապրող հայությունը մշտապես նախաձեռնել է հիշատակի միջոցառումներ և հանդես եկել Հայոց ցեղասպանությունը պետականորեն ճանաչելու և դատապարտելու պահանջով:

Հայոց ցեղասպանության խնդիրն արժարժվել է նաև վրացական վրացալեզու տպագիր մամուլում: Ներկա աշխատանքում քննության են առնվել 21-րդ դարի առաջին տասնամյակի վրացալեզու տպագիր մամուլի նյութերը, ներկայացվել Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ վրաց հասարակական-քաղաքական մտքի տարաբնույթ տեսակետները, կարծիքները և մեկնաբանությունները:

## ЗАТРАГИВАНИЕ ВОПРОСА О ГЕНОЦИДЕ АРМЯН В ПОСТСОВЕТСКОЙ ГРУЗИИ (часть 1)

### *Ваге Саркисян*

#### Резюме

Грузия – одна из стран, не признавших Геноцид армян. В истории постсоветской Грузии выделяются две условные фазы в проблеме поднятия вопроса Геноцида армян. Первая фаза охватывает первую декаду независимости страны, в течение которой в грузинских общественно-политических и государственных кругах вопрос о признании и осуждения Геноцида армян так и не удостоился обсужде-

ния. Вторая условная фаза начинается с 2000г., когда в армянонаселенных местностях Грузии были возведены мемориалы, а 24 апреля 2002г. в парламенте Грузии депутат-армянин Г.Мовсисян впервые за историю независимого грузинского парламента заговорил о Геноциде армян и предложил парламентариям почтить минутой молчания память невинных жертв геноцида. При этом армяне Джавахка, Тбилиси и других армянонаселенных районах Грузии постоянно инициировали мемориальные мероприятия и выступали требованием государственного признания и осуждения Геноцида армян.

Вопрос о признании Геноцида армян был также поднят в грузинских, грузиноязычных печатных СМИ. С опорой на грузиноязычные печатные СМИ первой декады ХХІв. в статье представлены различные взгляды, мнения и комментарии грузинской общественно-политической мысли о Геноциде армян.

## RAISING OF THE ISSUE OF THE ARMENIAN GENOCIDE IN POST-SOVIET GEORGIA (part 1)

*Vahe Sarkisyan*

### Resume

Georgia is among the countries that have not recognized the Armenian Genocide yet. In the history of the post-soviet Georgia there are two conventional phases when the issue of the Armenian Genocide has been raised. The first phase coincided with the first decade of independence of the country, during which the issue of the recognition and condemnation of the Armenian Genocide was not discussed in the Georgia at the social/civic and state levels. The second conditional phase started in 2000, when in areas populated mainly by the Armenian, monuments were opened, and on April 24, 2002, in the Georgian Parliament the ethnic Armenian PM H. Movsisyan was the first to speak about the Armenian Genocide and offered to respect the memory of the innocent victims with one-minute silence. In addition to this the Armenians in Javakhk, as well as in Tbilisi and other parts of Georgia which are populated mainly by Armenians have always held memorial events and demanded the recognition of the Armenian genocide the state level.

The issue of the Armenian Genocide was also introduced in the Georgian printed media. The article examines the materials from the Georgian printed media of the first decade of the 21st century, and presents the opinions, viewpoints and comments of the Georgian social-political figures.